

A német ideáлизmus és a háború

Különlenyomat a Miskolczi Közművelődési Egyesület
„Szóval s tollal a hazáért” című könyvéből.

Írta:

Dr. Trócsányi Dezső.

A szerző kiadása.

Klein és Ludvig könyvnyomdája Miskolcz, 1916.

A német ideáлизmus és a háború.

Közhelyszerű igazság számba megy, hogy a magyar szellem kevésbé hajlik a filozófiához. Ennek oka némelyek szerint a magyar gondolkodás reális józansága. Egy újabb gondolkozó szerint magyar filozófiai kultúra hiányának nem utolsó sorban egy, a mai filozófiához szükséges erőfeszítéstől való beteges irtózás az oka (Lukács György: Esztétikai kultúra, 10. o.) Bármint legyen is dolog: foglalkoznunk kell filozófiával. Amint emberi nagyság nincs elvek és eszmék nélkül, nemzeti nagyság sincs bölcsélet nélkül. A filozófia elvek és eszmék forrása, tárháza, rendszere. Benne és általa a gondolat, a szellem legmélyebb és legmagasabb régióit járhatja be. A filozófia a legmagasabb gondolatok tudománya, leszáll az egyéni lélek, a társadalmi lélek tudatalatti mélységeibe egészen a világlélekig s azt, ami az emberek és az emberiség lelkében mint olyan sejtelem, vágy és ösztön dereng, mely alkalmas az életlendület fokozására, az életérfék emelésére, felhossa a világgosságra, felemeli a tudat körébe. A filozófus gondolata alkotó gondolat, vagy Alexander Bernát szavaival »cselekvő gondolat.« „Nekünk a cselekvő, a tevékeny gondolat alapjára kell helyezkednünk. Tőle várjuk, hogy bizonytalanul tévelygő, kétkedéssel illetett nemzetünknek megmutassa a munka útját. A cselekvő gondolat zászlaja alatt kell gyülekeznünk, hogy erőnk egyesüljön és növekedjék. A gondolat az egyedüli valóság a világon, mely saját magából meríthet erőt és saját magát saját magától fokozhatja. (Budapesti Hírlap 1915. oki. 24).

A német alkotó gondolat, vagy a német ideáлизmus és a háború viszonyát két pontban fogom kimutatni. Rá fogok mutatni: Kantnak és Hegelnek a háborúval szemben elfoglalt elméleti álláspontjára s be fogom mutatni, 2. hogy micsoda erőt képvisel az idealista gondolat a nagy nemzeti erőpróbák idején.

1. Az újságolvasó figyelmét nem kerülte el, hogy entente-lapokban felmerült a vélemény, mely a világháború felidézésében bűnrészességgel vádolt olyan német filozófusokat és költőket, akik ezelőtt több mint száz évvel éltek, pl. Kantot és Fichtét, Goethét és Schillert. Az ilyen természetű vád a figyelő előtt nem új. Az 1870—71-iki háború után a franciák hasonlóan vádolták Hegelt, aki szintén az ideáлизмus gondolkozói közé tartozik.

Különös vád Í Tudósok, akiknek az államkormányzáshoz, politikai, gazdasági élethez vagy hadsereghez semmi, vagy igen csekély közük volt, bűnrészesek háborúk felidézésében, száz évvel haláluk után. De érthető. Ezek a tudósok szellemük rendkívüli szárnyalásával a németiség, a német nemzet emelkedésének szárnyakat adtak. Segítettek nemzetüket nagyvá tenni, önérzetét fokozni, fokozott erő kifejtésre felfelé sarkalni. Ez fáj az ellenségnek, innen a harag. A harag a lelki látást homályossá teszi s alkalmas a lelket úgy befolyásolni, hogy vádakat kovácsoljon Kant ilyen gondolataiból: „A háborúban, ha renddel s a polgári jogok épségben tartásával folytatják, van valami fenséges és a háborút viselő nép gondolkozásmódját annál emelkedettebbé teszi, minél több veszélynek volt az illető nép kitéve.” A békének nemcsak áldásai, hanem veszedelmei is vannak. „A hosszú béke uralkodóvá teszi a kereskedői szellemet s vele együtt az alacsony önhaszonkeresést, a gyávaságot és elpuhulást.” Érthető, hogy a német fegyverek súlyától még haragosabb ellenség most nem látja, hogy Kant csak a védelmi háborút tartotta jogosnak s hogy könyvet írt az örök békéről, melyben felállítja az általános leszerelés kívánalmát, kívánja az államok fokozatos egymáshoz közeledését, mígnem egy olyan általános államszövetség jöhet létre, mely képes lesz a háborút kikerülni. Ezt mondja ő: „Az igazi békekötés legyen őszinte, kizárásával minden oly titkos fenntartásnak, mely eljövendő újabb háborúnak szolgálhatna alapul.” „Egy önálló állam (kicsi vagy nagy — az mindegy) se legyen egy másik által öröklés, csere, vétel vagy ajándék útján megszerezhető.” „Az állandó hadseregeknek idővel egészen meg kell szünniök.” „Vonatközassal az államok egymás közti viszályaira, kerülendő az államadósságok csinálása.” „Egy állam se avatkozzék be erőszakosan egy másik állam alkotmányába vagy kormányzásába.” „Egy állam se engedjen meg magának háború esetén az ellenséggel szemben oly cselekvéseket, melyek az elkövetkezendő béke idejére a kölcsönös bizalmat lehetetlenné teszik, amilyenek pl. orgyilkosok, méregkeverők felbérelése, a kapitulációk megszegése, árulásra felbujtás stb.” „A polgári alkotmány minden országban az állampolgárok egyenlősége elvén épüljön föl.” „A nemzetközi jognak szabad államok szövetségén

kell alapulnia.” (J. Kauf: Zum ewigen Frieden. 1796.) Oly követelmények ezek, amelyeket az emberiség jobb része mindaddig magáénak vall, míg azokat fokozatosan meg nem valósítja!

A fájdalom és a harag most már másodszor teszi Hegellel szemben igazságtalanná az ellenséget. Hegel is védelmezi a háborút, nagy tévedés azonban egy gondolkozó ellen vádat kovácsolni összefüggésükből kiragadott gondolatok alapján. Ha Hegel elméletileg védelmezi a háborút, úgy ez szoros összefüggésben van bölcséleti alapelveivel. Szerinte a haladás fő eszköze a küzdelem. Minden egyes nép csak része a népek összeségének; az összeségben pedig fokozatosan eltolódik az élet ereje egyik néptől a másikba. Ez nem történhetik összeütközés és kemény küzdelem nélkül s így a háború az életfolyam friss mozgásban tartásának és előmozdításának eszköze. A háború mélyebb értelme és jelentősége abban áll, hogy megtartja a népek erkölcsi egészségét az erkölcsi elposványosodással szemben. (R. Eucken: Die Träger des deutschen Idealismus. 1915. 207.) Az is sérti az ellenséget, hogy Hegel 1821-ben a világtörténelem logikája alapján kifejti azt a gondolatot, hogy a keleti, a görög és a római világbirodalmak után a germánságnak van világtörténelmi hivatása. Azok a népek, melyek missziójukat betöltötték, elpusztulhatnak, a fejlődés hordozójául új erő, új nép szükséges. Egyének és államok boldogsága vagy boldogtalansága megítélhető emberi szempontok alapján: „a világtörténelem kívül esik ilyen kicsinyes szempontokon; benne abszolút jogú a világszellem eszméjének szükségszerű momentuma (a fejlődés értelmében) s az ebben élő népé az eszme megvalósításának boldogsága és dicsősége.” (G. Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts. 1821. 346. o.). Ezt a boldogságot és dicsőséget kívánja magának a németység. Innen az ellenfél gyűlölete és haragja. Mi magyarok abban a boldogságban és dicsőségben osztozni akarunk a németséggel, együtt küzdünk érte s akarjuk, hogy mint magyarok legyünk a küzdelemben, a fájdalomban és szenvedésben való osztozás után az új világtörténelmi helyzet tényezői.

*

2. A háború első hónapjaiban mondta a berlini egyetem egyik tanára, Goethe, hogy „a kategorikus imperatívusz épp úgy velünk harcol, mint a Zeppelinek, a tengeralattjárók és a negyvenkettes lövegek.” Valamivel később egy egyetemi hallgató ilyenformán írt a lövészárokból: „ha Kantot olvasom, a világháború eltöprel mellette/” Kant szelleme kinn van a harcmezőkön s munkál benn a birodalom bensejében, mint a feltétlen köteleességteljesítés szava. Ez a kategorikus imperatívusz.

Ezt a gondolatot fogom bővebben bemutatni s ennek világ-történeti szerepét ez eszme legnagyobb apostolában, Fichte-ben. Nem boldogságomra, művemre törekszem!” mondja Nietzsche és Kant kategorikus imperatívusza szól belőle.

Így szól Kant.

Ha az ember célja a boldogság volna, nagyon rossz berendezés volna a természettől, hogy az embernek ész adott. A boldogsághoz vezető útai az ösztön sokkal érthetőbben megsúgja az embernek. Mi azonban eszes lények akarunk lenni s mivel az észnek hatalmában áll vezetni az akaratot, megelégedést találhatunk oly célok megvalósításában, melyeket eszünk tűz ki.

Cselekvéseinket sokszor befolyásolják hajlamaink s megfosztják a cselekvést erkölcsi jellegétől. Mert csak az tiszta erkölcsi tény, amit kötelességből teszünk s csak az a kötelesség, amit az ész parancsol az akaratnak. Nem erény tehát, ha egy kereskedő nem szab túl magas árakat, mert ezzel mindenekfelett önmagának használ, amennyiben nagy vevőkört biztosít magának. Hasonlóképp nem erény jót tenni azért, mert nekünk a jótékonykodás jói esik. Nem erény ragaszkodni az élethez, amíg jól folyik sorsunk, de „ha bajok és reménytelen bánat minden kedvünket elvették az élettől, ahelyett, hogy kicsinyesen meghajolnánk sorsunk előtt, szembeszállunk vele s bár kívánjuk a halált, megtartjuk életünket, nem azért, mert szeretjük, vagy félünk a haláltól, hanem kötelességből: akkor van cselekvésünk elvének erkölcsi tartalma.”

Miután akaratunknak eszünk szab törvényt, cselekvésünknek elvszerűnek kell lennie s ennél fogva cselekvésünk értékét nem az eredmény, vagy a siker, hanem az elhatározás elve szabja meg. Amennyiben az eszünk által megszabott cselekvési elv annyira általános, hogy minden eszes lényre szükségszerűen kötelező erővel kiterjed, létre jó az erkölcsi törvény s vele a kötelesség.

„Mindig úgy kell tehát cselekednem, hogy azt is akarhassam, hogy cselekvésem elve általános törvény legyen.” Pl. fehetek-e szorult helyzetben ígéretet azzal a hátsó gondolattal, hogy nem fogom megtartani? Nem! Mert azt kérdem magamtól, helyeselném-e azt, hogy szorult helyzetben mindenki tehessen hamis ígéretet? Ez esetben megszűnnék az emberek közt az adott szó szentsége s nekem sem hinnének soha többé.

Egy ilyen megfontoláshoz nem szükséges sem túlságos éles-elméjűség s tudományos vagy bölcséleti műveltség, csak jóakarat. Igaz, hogy hajlamaink és vágyaink lázadoznak a leigázás ellen, de nekünk győznünk kell.

Hogy a kategorikus imperatívuszt megérthessük, élesen el kell választanunk egymástól a kellemest és a jót. Amennyiben a dolgok

mértékévé a kellemest tesszük, vágyaink és hajlamaink, vagyis szubjektív, alanyi okok által engedjük magunkat befolyásolni. Ezek pedig minden embernél különbözők s így a cselekvés általános elve, a mindenkire kötelező erkölcsi törvény nem állítható fel. A kellemes ezen szubjektív mivoltával szemben jó az, ami az összes eszes lényekre épp azért érvényes, mivel azok eszes lények. Ha sikerül az összes eszes lényekre egyaránt érvényes elvet felállítani, megkapjuk az erkölcs feltétlen törvényét, a kategorikus imperatívuszot.

Amennyiben az emberek boldogságra vágnak, azt sem tudják, mit kívánnak. Azt sem tudják, mi a boldogság. Ha elérni is azt, aminek elérésétől boldogságukat tették függővé, akkor látnák hogy nem boldogok. Ilyen üres ábrándokkal szemben mindenkire oujekíve érvényes elv a következő: „cselekedj úgy, mintha cselekvésed elvének általános természeti törvényé kellene válnia”. Mindaz, ami e törvényből következik: kötelesség. A kötelesség szava ellenmondást nem tűr. Feltétlenül teljesíteni kell. Ha pl. a reményvesztett ember az öngyilkosság szélén áll s megkérdezi önmagát, meg-egyezik-e a természet céljaival, hogy minden reményvesztett öngyilkos legyen, úgy lehetetlen igennel felelnie.

A kategorikus imperatívusz minden eszes lényt, minden embert bevon az erkölcsiség körébe. Minden embernek ad értéket, mindenkinek ad bizonyos emberi méltóságot. Minden eszes lénynek van valami hivatása, célja, rendeltetése, mert az eszes természet önmagának célja. Ezért nem szabad sem az egyes embert, sem az emberiséget eszközöknek tekintenünk a mi céljainkra. Tisztelnünk kell minden egyénben az erkölcsi törvényt, az emberi méltóságot. (I. Kant: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. 1785.)

Kant ezeket az elveket oly időben mondta ki, amikor még a polgárság is jogtalan osztály volt s még kevésbé volt szó a jobbágyok felszabadításáról. Minden embernek erkölcsi méltóságot, jogokat követel s ezen követelményeivel megelőzi a francia forradalmat. így készíti elő nemzete új korszakát, mely a feltétlen kötelességteljesítés parancsa nélkül nem képzelhető el. Ő ezt a törvényt mini bennrejlő energiát olvassa ki fajtája lelkéből, lelke elé tartja s ezáltal ébreszti íéitvágyái és munkaerejét. Tanítása az élet és tudomány minden körébe elhat. A porosz hadsereg nagy szervezői von Schön, Klausevitz, Boyen tábornokok Kant szellemében reformálják a hadseregszervezetei.

A német nép történetének új korszaka a réginek tökéletes összeomlása után kezdődik. Napoleon leigazza Poroszországot, megalázza és sértő döllyfel bánik vele. A megaláztatás ideje a

lelki erők halmozódásának idejévé lesz. A hazafiakban a magukbaférés alatt erő, komolyság és jólelkűség fejlődik s az összeomlóit állam felépítésén kezdenek munkálni. Az első munkások mindenek felett eszmei igazságokból merítenek erőt. A filozófia megnyilvánítja alkotó, nemzetnevelő erejét s az új evangélium: a kategorikus imperatívusz. (Theobald Ziegler: Die geistigen und socialen Strömungen des Neunzehnten Jahrhunderts. 1901. 94—95. o.) Itt s amott megszólal a lelkiismeret hangja: „Mi lenne, ha a leigázott nemzetben mindenki kétségbeesne? „Pusztulás!” „Ennek nem szabad bekövetkezni. A világ jövője rátok van bízva, fel kell emelkednetek az emberiség érdekében! Ennek a gondolainak az apostola: Eichte.

„Profétaszellem volt benne. Teljes komolysággal vélte, hogy az új bölcsélet oly meggyőző eszményt képvisel, mely hivatva van a sülyedt állapotban levő világot alapjában átalakítani. Megvolt benne az eszmény iránti Kant-i odaadás, küzdött érte jobbra vagy balra tekintés nélkül és hirdette a kategorikus imperatívusz evangéliumát, nem törődve azzal, hogy maga, vagy más valaki léte ezáltal tönkre megy. A kötelesség embere volt, amint Kant kívánta, a vasakarát, melynek csak önmaga szab törvényi”. (W. Windelband: Die Blüthezeit der deutschen Philosophie. 1880. II. 198—199.)

Fichte világpolgár volt, mielőtt német hazafi lett volna. A régi Németország utolsó éveiben nagyon komolyan vették a világpolgárság eszméjét. Schiller Posa márkija büszkén hirdeti: világpolgár vagyok. Eichte így szól: „Hadd maradjanak állampolgárok azok, akik a göröngyben, a folyóban, a hegyben látják a hazát; a nappal rokonszellem feltétlen oda vonzódik és fordul, ahol fény van, világosság és erő. Ilyen világpolgári értelemben nyugodtak lehetünk az államok tettei és sorsa felől az idők végezetéig.” De amikor Poroszország összeomlása bekövetkezik, a világpolgár Fichte eltűnik s az elbukott nemzet leghatalmasabb prófétája lesz. Berlint megszállva tartják a franciák. Egy francia tábornagy a város kormányzója. Az utcán a gárda marsíroz hangos dobpergéssel. Egy előadó teremben, ahol a művelt közönség köréből alakult hallgatóság figyel egy filozófus szavára, akit Napoleon mint ártatlan „ideolog”-ot, ábrándozót nem akadályoztat meg a beszédben, az előadó szavát túlzengi a francia dobok pergése. Az előadó: Fichte.

Itt fedezi fel ő a német nemzetet és a német népet. A különböző törzsekből összekovácsolódó némettség a reformáció idején kezd egységessé válni. A meginduló folyamatot meggátolja a harmincéves háború, mely után Németország szegényebb és szétforgácsoltabb, mint valaha. A sok apró államra és tartományra

oszló birodalomban nincs egységes politikai és nemzeti szellem. Annál kevésbé van nép. Off is próbál lázadni a paraszt. Eladják ökef zsoldosoknak külföldre. (Schiller: Kabale und Liebe.)

Fichte így beszél.

A világtörténet óriási léptékkal halad felettünk. Valahol összeomlott az önzés világa s idegen hatalom ült fölé. Ami összeomlott, a feltámadást nem érdemli meg. Új világnak kell születnie, mely az emberiség történetében is új kort fog kezdeni és teremteni

A nemzetet csak a nemzeti eszme, a németiség eszméje mentheti meg. Nem szabad elmerülni a fájdalomban, sőt kell, hogy elhatározásra és tette sarkaljon. Sem ember, sem Isten nem segíthet, csak önmagunkra számíthatunk. Nézzünk szemébe a bajnak s okainak, saját hibáinknak. Legnagyobb hibánk az önzés, úgy a kormányon levőknél, mint a népnél. Annak az államnak, melyben az önzés az úr, össze kellett omlania az első erőteljes külső támadással szemben. Csak az olyan nemzet érdemli meg létét, melyben az egyén érzi, hogy csak része egy nagy egésznek s nemzete minden dolgát oly szemekkel nézi, hogy a legkisebb folt, a legcsekélyebb szenny neki is fáj. A lesúlyedt nemzet megmentője nem lehet más, mint egy ilyen új én kialakulása: a nemzet új egyéniségének kialakulása, vagyis nevelése. Csak az a nevelés a jó, amely a műveltséget az ember személyes alkotó részévé teszi, belőle fejleszt; nem pedig, mint eddig szokásos, kívülről rakja rá.

Nem képzelhető nemzetnevelés a nép, a nagy tömeg kizárásával. A német nemzetben eddig a nép fiaiból kerültek ki az emberi haladás nagy ügyeinek képviselői s a nagy nemzeti ügyeket (Fichte a reformációra s a nemei polgári osztály kialakulására gondol, amint ezt később fejtegeti) a nép ápolta és fejlesztette. A mostani műveit osztályoknak most nyílik először alkalmuk, hogy a nemzet nagy ügyét, az új nevelést, melynek alapjait Pestallozi *vetette* meg, kezükbe vegyék s a néphez jutassák. Ragadják meg ezt az alkalmat, mert számukra ez az első s egyúttal az utolsó lehetőség.

(Az új iskola munkáját Fichte lelkesen rajzolja. Az ő ideálja ma is teljesen modern. A Fichte korában nem jöhetett létre s megvalósításán csak néhány évvel ezelőtt kezdtek újra nagyobb erővel dolgozni. A mai „munkaiskola” főbb vonásokban azonos Fichte új iskolájával. Ilyenféle új iskola létesült legújabbán Budán s az 1915—16. iskolai évben az első két osztálya meg is nyílt.)

Az új iskola a következő: Tágas épület, tantermekkel, műhelyekkel. Körülte kert, gazdaság, gazdasági épületek, mező, játék- és testgyakorló terek. A kis iskola-köztársaság mindkét nembeli gyermekeket magában foglalja. A tanítás nem tananyagőrlés, hanem

lehetőleg közvetlen, természetes tanítás, az érzékek és az értelem fejlesztése.

A tanuló itt kedvvel tanul. Megindítják benne a szellemi erők működését s azt folyvást ébren tartják, táplálják. Az eddigi iskolákban a tanulók pusztán befogadó, passzív viselkedése folytán az ismeret nem ad életet, sőt megbénítja és megöli a lelket. Az új iskolában a tanuló közvetlenül igyekszik szellemi tevékenység után. Ezáltal önmagától részese lesz az erkölcsi és a magasabb szellemi világnak.

A kerti és műhelyi munka által a nemzet zöme bevezetést és előkészületet nyer jövőre hivatására. Kertjében mindent megtermel maga számára a kis iskolaközösség. Műhelyeiben mindent elkészít magának, amit gyermekek csak elkészíthetnek. Egy gyermek több mesterséggel is foglalkozhat, míg megtalálja azt, amelyiknek végérvényesen fogja szentelni magát. A lelki és festi aktivitás, munka folytán kifejlődik bennük az, amit ma szociális lelkiismeretnek hívunk. Testgyakorlataikkal előkészülnek a honvédelemre, úgy, hogy a külön hadsereg szüksége megszűnik. Így nő fel a nemzet jövőre dolgozó osztálya, mely gyermekkorától megszokta a munkát és pedig azt, amihez hajlama és tehetsége volt.

Azok, akiknek a tanult és tudós pályára van hajlamuk, egy idő múlva felmentést nyernek a festi munka legnagyobb része alól s e helyett szorosabb értelemben vett tanításban részesülnek.

Az új iskola mindent megtesz, hogy a gyermekben és ifjában az erkölcsi világrend képe kialakuljon. Sőt ez a legmagasabb célja.

Az emberek két nagy csoportra oszthatók. Az első csoport lelki alapja az önszeretet. A másodiké a megismerés, a tiszta gondolat. Csak ez utóbbi állhat benső vonatkozásban az erkölcsi világrenddel, ez emelkedhet fel annak magas, tiszta régióiba. Az önszeretet, az önzés azonban legyőzhető és a gondolat, a lélek belátás világosságára vezethető, miáltal előtte is megnyílik az erkölcsi világ. A világtörténet két hasonló részre oszlik. Az első kor, melynek határán áll az emberiség, az önzés világa. A második, melynek hajnala dereng, az erkölcsé, a szabad akaraté.

— Íme, a kategorikus imperatívusz s annak történetbölcseleti alkalmazása!

Ezt az új világot megalkotni — mondja Fichte — a németiség feladata. Csak ő valósíthatja meg. Miért? A németek abban különböznek a többi germán törzsektől (a franciák értendők ezalatt, s most hozzágondolhatjuk az angolokat), hogy ők ősi nyelvüket megtartották, az ál-germánok egy idegen s még hozzá holt nyelvet,

latint fogadták el. Az a nép, mely ősei nyelvét elfelejtette, eldobta magától a múltját, kiszakította szellemi életének legmélyebb gyökeire. A nyelvben a nemzet egész szellemi élete, múltja van megörökítve s az egyént belekapcsolja nemzetébe, annak évezredekre menő történetébe. Ha egy nemzet ezeket a kapcsolatot elszaggatta, nincs hivatása többé az emberi nem továbbfejlesztésében.

Az ilyen se holt, se eleven nyelvvel ugyanis nem lehet megérteni a világ lényegét, a dolgok mélyére hatolni nem lehet. Felületes kultúra áll elő, mely lehet szellemes, érdekes, formás, megnyerő, kellemes: azonban a tapasztalat világán soha nem fog ár emelkedni. Pedig a tapasztalati világ nem az igazi, csak eszköze a magasabbrendű szellemi világnak. Ez a magasabb szellemi világ csak az olyan nép számára hozzáférhető, mely a maga ősi nyelvét beszéli s általa egész szellemi fejlődését birtokában tartja s benne mindig jó eszközzel rendelkezik az eszmék birodalma meghódítására. Az ilyen népnél terem igazi filozófia és művészet. Nem mini játék, nem mint öncélúság (l'art pour l'art), hanem mini komoly tevékenység, mely a lélek bensejéből fakad. Itt a gondolat és a feff nem választható el egymástól, mert a kettő egy, lényegileg azonos. Ezért komolyan fognak munkához, munkájuk fáradtságos és szorgalmas. Ezek a német nép ősi tulajdonai. Hogy ily tulajdonok mellett a nemzet mégis elbukott, oka az, hogy megtanulta az idegenek, első sorban az átváltozott germánok, vagyis franciák hibáit.

A fegyverek zaja elnémult, a győző leigázva tartja a meghódított német nemzetet, — beszél tovább Fichte. Ez élni akar. De szabadság nélkül nincs élet, a szabadság az élet kapuja. A hódító nem vehette el a lélek szabadságát s ha ez megvan, még minden jóra fordulhat. Nincs szükség lázadásra. Sőt nagy veszedelem volna. A szellem fegyvereivel kell dolgozni és küzdeni. A világ s az élet legmélyebb alapja, lényege különben is a szellem. Ez mindenható. A fegyverek harca helyett következék most az elvek, erkölcsök és jellemek harca. Az előbbiben a németek maradtak alul, az utóbbiban az ő győzelmük bizonyos. A világtörténet eddigi folyásában a hús, az anyag, az anyagi érdekek voltak a legnagyobb befolyással; ez volt az önzés kora. Az új kor határmegjénél Vagyunk. Az önzés kora Európa egy népénél véget ért. Ez felismeri, hogy a régi kor helyett új idő köszönthet be, melyben a szellem uralkodik az erkölcs s az emberszeretet alapján. Az új kor csak úgy jöhet létre, hogy ez a nép magáévá teszi az eljövendő idő teremtő gondolatait s miután önmagában megteremti az új kort, az új rendet Európa többi országaira s az egész emberi

nemre kiterjeszti, miáltal az emberek földi és érzéki teremtményekből tiszta és nemes szellemekké válnak.

Senki ne hivatkozzék a sorsra, körülményekre. Nincs sorsi Az átalakulást, a nevelést kezdje mindenki önmagán. Induljon meg ez a munka öregnél, ifjúnál, gyermeknél! A meghaltak szellemei, az elmúlt korok, az emberiség szelleme s a még ezután születendők szellemei kérve-kérik nagy kórossá egyesülve a német nemzetet, hogy az emberiség ügyét ne hagyja elveszni! Az összes korszakok, a bölcsék és jók, akik valaha a földön voltak, elvesznek titeket és könyörögnek hozzátok; sőt — ha szabad ezt mondani — a gondviselés, az isteni világrend kér benneteket, hogy mentsetek meg létét és becsületét. Ti vagytok az emberi tökéletesedés reménydús magva, Ha a remények nem teljeseznek, az egész emberiség jövőjének reménysége száll sírba. Nincs más lehetőség: ha elsülyedtek, az egész emberiség veletek sülyed s feltámadására nincs többé reményi (3. G. Fichte: Reden an die deutsche Nation. 1808.)

Fichte beszédei nem hangzottak el hatástalanul. 1809-ben megnyílik a berlini egyetem. Fichte az első rektor. A Pestallozzi-Fichte-féle új iskolák azonban nem nyílhatnak meg. Kant és Fichte szelleme 1813-ban új, nagyszerű munkába lép. Kitör a felszabadító háború s a küzdők Windelband szavai szerint „zászlójukon a kategorikus imperatívusszal” vonulnak ki.

Németország ma is elmondhatja, hogy harcosai 1914. augusztusában szívükben a kategorikus imperatívusszal vonultak ki. A német kötelességteljesítés általánosan elismert. Ez sikereik titka, íme, a német idealizmus, az alkotó gondolat ereje l

A német gondolkozók a háború kapcsán az idealizmus újjászületéséi várják. A háború előtt a nagy tömegek, sőt a hangadó körök is közel voltak a teljes „Veräusserlichung” állapotához. Uralkodni kezdett az önzés, a külföldieskedés, melyeket már Fichte a romlás legfőbb okainak tüntetett fel. A háború felszabadítja a lelkeket a francia „Formkultur” s az angol pragmatizmus („az eredmény a fő!”) hatása alól s a németek visszatérnek saját mivoltukhoz, a bensőséghez. Ehhez segédkezet nyújt a filozófia, melyben a rezignáció bizonyos kora után újra megvan az igazság bátorsága. A jelen kultúrájának hiányzott az erkölcsi tartalma. Ez a hamis kultúra most összeomlik. Új népbirodalom van felépülőben az élet

szellemi és erkölcsi értékei alapján. Németország, Magyarország, Ausztria és szövetségeseik az egész emberiség számára küzdik ki a szárazföldi és tengeri egyensúlyi helyzetet s harcolnak az összes népek erkölcsi erejének szabad fejlődési lehetőségeért. A német gondolkozók az új idealizmus korát várják. Dolgoznak rajta. Nekünk magyaroknak is „a cselekvő gondolat zászlója alatt kell gyülekeznünk!